

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005

Kielitiede ja Suomen väestön juuret

Ulla-Maija Kulonen

Julkaisija: Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002
Julkaisu: Ennen, muinoin: miten menneisyyttämme tutkitaan/
toimittanut Riho Grünthal
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Tietolipas 180
ISSN 0562-6129
s. 102-116

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi

opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

Kielitiede ja Suomen väestön juuret

Ulla-Maija Kulonen

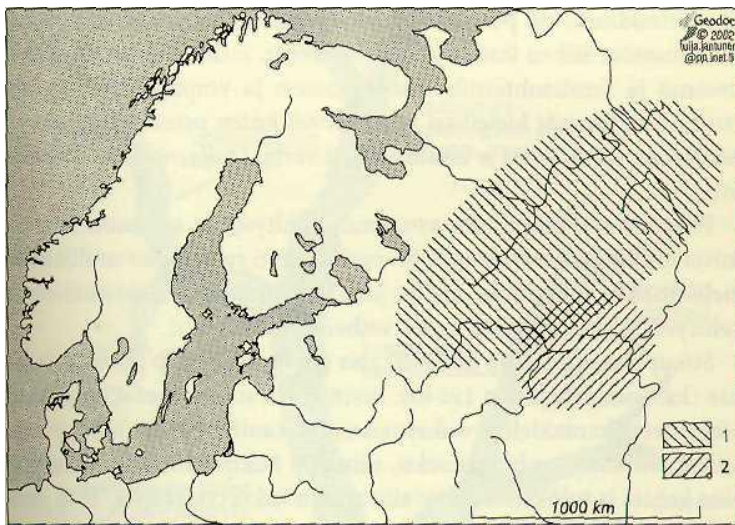
Kielitiede on yksi keskeisistä aseista yritettäessä ratkaista arvoitusta Suomen väestön alkuperästä. Tällöin tutkimuskohteena on suomen kielen ja samalla koko uralilaisen kielikunnan alkuperä ja syntyhistoria. Viime-aikaisessa keskustelussa on ollut vastakkain kaksi erilaista teoreettista mallia Suomen väestön ja uralilaisen kielikunnan synnyn selittämiseksi. Vaikka keskustelu on vellonut kiivaana, voidaan ainakin suomen kielen historian pääpiirteistä edelleen puhua melko vakaalta pohjalta. Käydyn keskustelun perusteella vaikuttaa lisäksi siltä, että kovin suuriin vanhojen teorioiden mullistuksiin ei kuitenkaan olisi aihetta.

Suomen kielen alkuperää on lähestytty pohtimalla toisaalta oletuksia kantakielistä, kantakielten syntyä ja kehitystä, sekä toisaalta kielikontakteja. Näiden lisäksi voidaan tarkastella sitä, miten kulttuuripiirteet heijastuvat kielen eri vaiheissa: millaisiksi voidaan rekonstruoida kantakielen puhujien kulttuurin piirteitä ja miten kulttuurin vaiheet ja kehitys heijastuvat kielikontaktien kautta.

Kantakielet ja kielisukulaisuus

Kantakielen oletus on keskeinen kielen alkuperän pohdinnan kannalta. Yksi tärkeimmistä kysymyksistä on se, kuinka relevanttina ja oikeutettuna voidaan pitää sitä ajatusta, jota voisi kaiketi sanoa perinteiseksi kielisukulaisuuden käsitykseksi, että niin sanotusti geneettisesti toisilleen sukua olevat kielet periytyvät yhteisestä kantakielestä. Mikä on ollut tämän kantakielen ydin? Onko sillä ollut ydinalue eli alkukoti? Tämä on monen mielestä keskeisin kysymys, joka usein puetaan myös sellaiseen muotoon kuin »Mistä suomen kieli

on peräisin?» Tällöin ollaan usein kiinnostuneita maantieteellisistä alueista, joita onkin jo ainakin parin vuosisadan ajan hahmoteltu suomen kielen (ja varhemmin myös väestön) syntysijoiksi. Lähes poikkeuksetta nämä alueet ovat olleet idän suunnalla. Parin viime vuosikymmenen ajan on yhä laajempia alueita haluttu ottaa esiin alkukoteja etsiskeltäessä: Ural-vuoriston tienoilta kohti länttä aukeavalta suunnalta. Oletettujen alueiden laajentuminen on osaltaan heijastanut sitä epävarmuutta, mitä tiedon lisääntyminen on tuonut tullessaan. Nyt näyttäisi aivan viimeisimpien tietojen valossa taas siltä, että jos alkukotiteoriaan ylimalkaan uskotaan, voidaan melko suppeitakin alueita ajatella.

Kuva 1.

Merkkien selitys;

1. Perinteinen oletus uralilaisten kielten ns. laajasta alkukodista (Ojansuu 1907, Korhonen 1991).
2. Perinteinen käsitys Volgan keskijuoksulla sijainneesta suppeasta alkukodista (Aminoff 1873, Ravila 1949, Itkonen 1951).

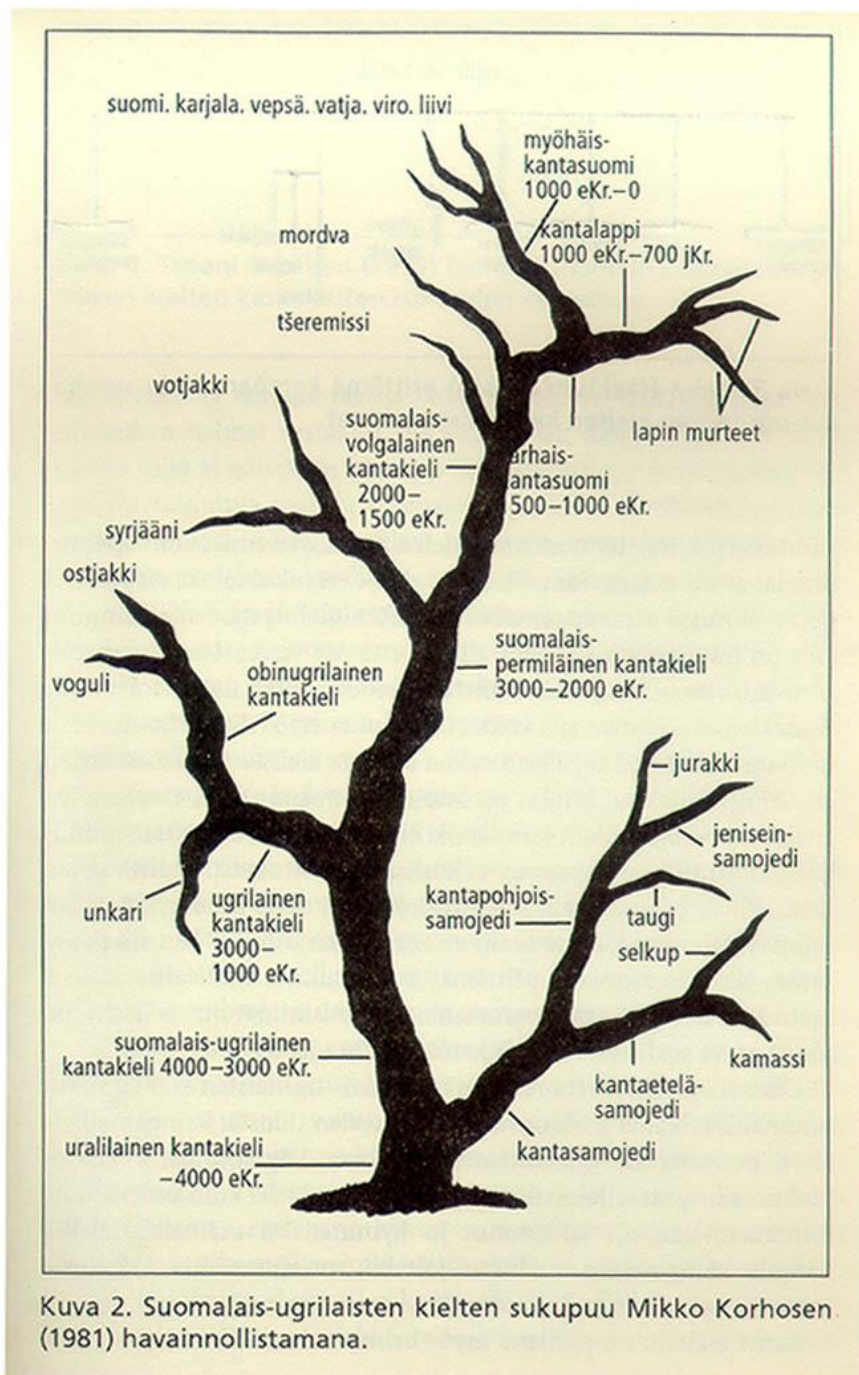
Käsitys kantakielestä yksittäisen kielen historian tutkimuksessa nojautuu siihen havaintoon, että toisilleen sukua oleville kielille tietyt piirteet ovat siinä määrin samanlaisia, että ne ovat palautettavissa yhteiseen kielivaiheeseen. Nämä eivät voi olla mitä tahansa kielen piirteitä (ks. Kaisa Häkkisen artikkelia tässä kirjassa).

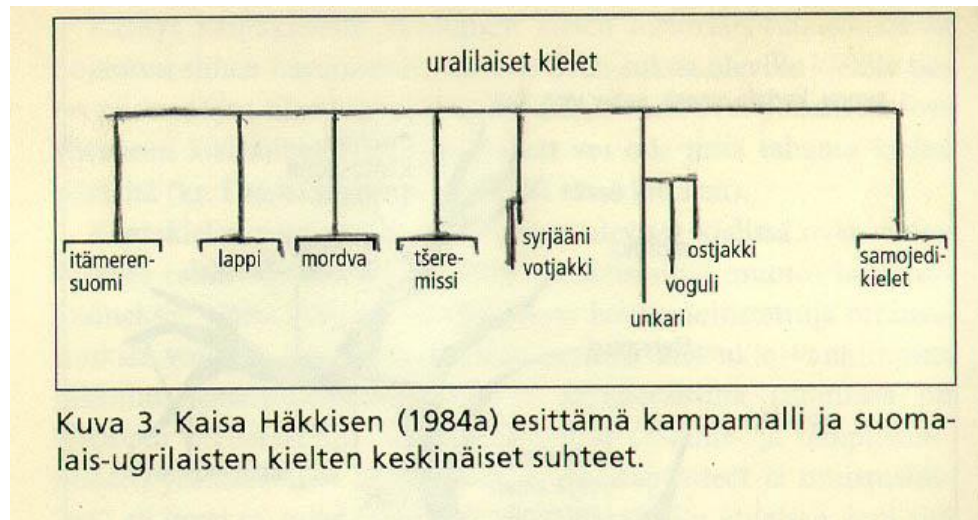
Kantakielen piirteet toisilleen sukua olevissa kielissä ovat ennen kaikkea rakennepiirteitä sekä kielen keskeisimpiä muoto- ja sanastoaineiksia. Näitä yllä olevassa lauseessa havainnollistettuja ominaisuuksia voidaan perustellusti pitää suomen kielenkin vanhimpina rakennuselementteinä. Vanhinta ja alkuperäisintä suomessa on kieliopin perusrakenne: taivutuselementit (modus- ja tempustunnukset, yksinkertaiset sijapäätteet, persoonapäätteet ja omistusliitteet) eli juuri se, mikä tekee suomen kielestä niin erilaisen, kun sitä vertaa mihin tahansa indoeurooppalaiseen kieleen. Toinen vanha osa kielessämme on perussanasto: keskeisin ja taajimmin käytettävä osa sanastoa. Siihen kuuluvat sellaiset sanat, jotka liittyvät ihmiseen itseensä ja ihmissuhteisiin sekä luontoon ja ympäristöön samoin kuin keskeisimmät kielelliset apukäsitteet kuten pronominit, pienet lukusanat, suhd-sanat ja tavallisimmat verbit (*tulla, mennä, olla, elää* jne.).

Pääasiassa kieliopillisen systeemin kehitystä ja sanaston karttumista eri kielissä seuraamalla on perinteisesti rakenneltu uralilaiselle kielikunnalle sukupuuta, mallia, joka kuvaisi kielten erilaistumista ja kehitystä" varhaisimmista kielen vaiheista nykykieliin.

Sukupuujattelu on uralistiikassa sysitty syrjään jo pitemmän aikaa (ks. esim. Häkkinen 1984b). Perinteinen sukupuumalli perustuu oletukseen kantakielen vaihteesta jakautumisesta, joka perinteisesti on katsottu binaariseksi, niin että kukin kantakieli jakautuu aina kahtia ja tuloksena on tavallisimmin kaksi tytärskieltä. Tätä mallia on syytäkin kritisoida sen kaavamaisuuden takia. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että koko sukupuun käsitteestä tai sukupuusta kielten kehityksen mallina tulisi luopua. Puulle onkin viime aikoina esitetty uusia muotoja. Entistä useammin sukupuun korvaavaksi kuvausmalliksi on valittu pensas- tai kampamalli.

Syynä puun muodonmuutokseen on se, että eri kantakielivaiheiden, varsinkin ns. välikantakielten, innovaatioiden varmuusaste on heikentynyt. Enää ei olla yhtä varmoja kuin ennen esim. siitä, missä

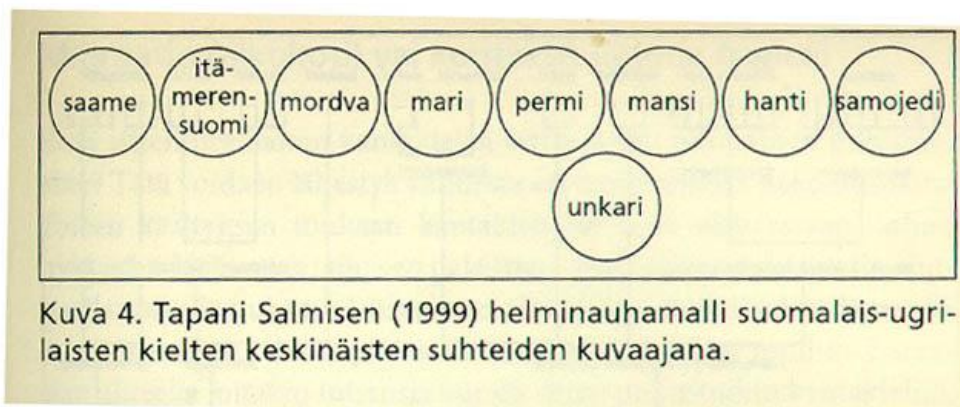

vaiheessa jokin tietty uudennos kielen äännesysteemissä on tapahtunut, tai missä määrin samanlainen kehitys eri sukukielissä on yhteistä perua ja missä samansuuntaista rinnakkaiskehitystä. Sanaston puolella on huomiota kiinnitetty siihen, että osa vanhastaan omaperäisiksi katsottuja sanoja on osoitettu lainoiksi, jotka nekin voivat olla rinnakkaisia. Ne ovat siis voineet lainautua eri kielisiin erikseen joko samasta kielestä tai toisilleen sukua olevista kielistä tai saman kielen eri kehitysvaiheista. Lisäksi on huomionarvoista sekin, että sanojen levikki, varsinkin silloin kun sanoja ei voida selkeästi sijoittaa mihinkään kulttuurikerrostumaan, ei koskaan aukottomasti todista sanan ikää, sillä se osoittaa vain sen, missä kielissä tietty sana nykyisellään esiintyy, tai mistä kielistä se on onnistuttu kirjoihin ja kansiin panemaan. Kaikkia sanoja ei välttämättä ole kaikista tutkituista kielistä saatu sanastettua (joskin varmaankin keskeisimmät on) ja lisäksi on muistettava sekin, että sanoja katoaa kielistä jälkiä jättämättä.

Ohessa on esitetty tuoreimpia suomalais-ugrilaisten kielten sukupuumalleja. Nämä mallit ovat viime vuosien tulosta: kampamallissa ei ole periaatteessa välikantakieliä lainkaan. Käytännössä siinä kuitenkin esiintyvät sellaiset nuorehkot välikantakielet kuin kantasuomi. Kantasaamekin on jakautunut jo kymmeneksi saamelaiskieleksi. Samoin kampamallissa edustaa joitakin monimurteisia nykykieliä myös kantakieli, esim. kantamordva, -mari, -mansi ja -hanti.

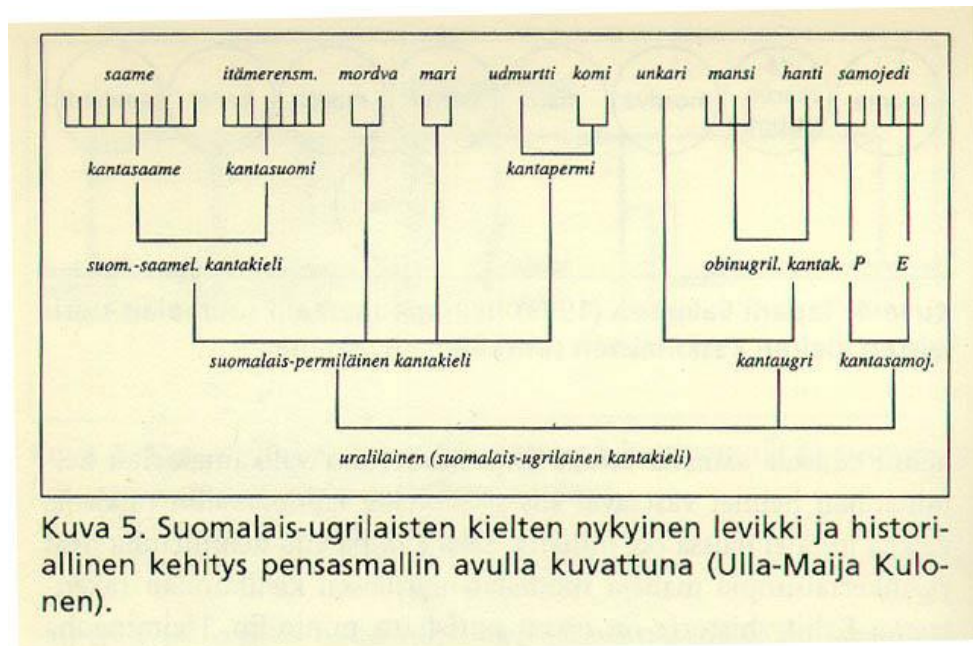
Sama ajattelu on pohjana myös helminauhamallissa, jossa kukin

helmi edustaa samalla tavalla yhtä nuorehkoa välikantakieltä: helminauhan helmet vastaavat siis sisällöltään kampamallin piikkejä; vaikka niitä ei näissä ole nimetty. Sekä kampa että helminauha ovat yksinkertaisimpia malleja suomalais-ugrilaisen kielikunnan rakenteesta. Kehityshistoria on niissä puristettu minimiin. Helminauha kuitenkin mallintaa tavallaan myös sitä, miten kantakieli eriytyy tytärikieliksi. Tapani Salminen (1999) on kuvannut suomalais-ugrilaista kielikuntaa helminauhana, koska katsoo kielikunnan syntyneen yhdestä suppea-alaisemmasta kantakielestä itä-länsi-suunnassa tapahtuneen maantieteellisen "venymisen", levittäytymisen tuloksena. Helminauha mallintaa myös sitä, miten kielten välinen eriytyminen on seurausta murteiden sukupuutosta (Tapani Salmisen sanoin): kielet eriytyvät, kun kahta kieltä välittävät murteet häviävät.

Kuitenkin viime aikoina on toisaalta myös puolusteltu tiettyjä välikantakieliä, jotka viimeksi kuluneiden parin vuosikymmenen aikana on asetettu hyvinkin kyseenalaisiksi. Pekka Sammallahti eri yhteyksissä perustellut laajasti suomen ja saamen yhteistä kanta-kieltä, jota vanhastaan on kutsuttu varhaiskantasuomeksi.

Siten uralilaista tai suomalais-ugrilaista kantakieltä näyttäisi kuitenkin seuraavan ennen kantasuomea ja kantsaamea yksi binaarisesti jakautunut sukupuun haara. Lisäksi kampamallin yhden päätepisteen, permiläisen kantakielen, tiedetään jakautuneen binaarisesti komiin ja udmurttiin. Budapestissä v. 1997 Lammin Suomen väestön juuret -seminaarin kynnyksellä pidetyssä ugrilaisten kielten työpajassa oltiin melko yksimielisiä siitä, että myös ugrilainen kantakieli on täysin relevantti rekonstruktio. Siihen sijoittuu niin monta fonologista, morfologista ja sanastollista innovaatiota, ettei

Kuva 5. Suomalais-ugrilaisten kielten nykyinen levikki ja historiallinen kehitys pensasmallin avulla kuvattuna (Ulla-Maija Kulonen).

sen asettaminen kyseenalaiseksi ole järkevää. Se, onko ugrilainen kantakieli jakautunut binaarisesti vai suoraan kolmeen kelihaaraan, on vähemmän selvää, mutta epäselvyys tukee toisaalta sitä käsitystä, että kantakielen binaarinen jakautuma on suurelta osin näköharha.

Oheinen pensas on oma käsitykseni siitä, mitkä kantakielet tällä tietoa näyttäisivät olevan riittävästi perusteltuja. Sitä kampamalliin vertaamalla käy ilmi, että vaikka kielihistoria haluttaisiinkin palauttaa lähtökuoppiin luopumalla kaikista oletetuista välikantakielten innovaatioista, kohtalaisen tai jopa erittäin hyvin perusteltuja kantakieliä kuitenkin löytyy melkoisesti. Kampamalliin verrattuna kuva mutkistuu jo yläpäässäkin, jos vain jatkamme kampamallin päätepisteitä nykykieliksi, jotka kiistattomasti palautuvat kamman piikkeinä toimiviin nuoriin kantakieliin.

Kielikunnan sisäisen vertailun näkökulmasta näyttää siis edelleen siltä, että kantakieltä ja sukuuuta käsitteinä tarvitaan, ja että eron tekeminen kielten geneettisen sukulaisuuden ja kontaktien kautta syntyneiden yhteisten piirteiden välillä on relevantti. Uralilainen muinaisuus kielitieteen kannalta tarkoittaa nykykatsannossakin uralilaisen kantakielen puhuma-aikaa ja siihen kuuluvaa kielellistä todistusaineistoa.

Migraatio (alkukoti) vai kontaktit (lingua franca)

Entä sitten uralilaisen kantakielen synty ja sen muinainen puhuma-alue? Tätä voidaan lähestyä kahdesta eri teoreettisesta näkökulmasta. Toisen käsityksen mukaan kantakieli on siinä vaiheessaan, johon nykyisten kielten vertailu sen palauttaa, yhtenäinen ja verrattain suppealla alueella puhuttu kielimuoto. Uralilainen kantakieli tällä tavalla rekonstruoituna muinaiskielenä on rinnastettavissa muihin Euraasian alueella joitakin tuhansia vuosia sitten puhuttuihin kantakieliin, jotka todistettavasti ovat levittäytyneet eri syistä tapahtuneiden ekspansioiden kautta melko nopeasti laajoille alueille.

Toinen käsitys uralilaisesta muinaisuudesta kielitieteen kannalta perustuu ns. kontaktiteoriaan (ks. Kalevi Wiikin artikkelia tässä kirjassa), ja sen mukaan uralilaista kantakieltä suppea-alaisena muinaiskielenä ei ole ollut olemassa, vaan kantakieli on syntynyt kontaktien kautta laajalla alueella ns. lingua francana, suurriistan-metsästäjien yhteisenä kielenä. Tämän teorian mukaan uralilainen kantakieli on syntynyt useiden pienten muinaiskielten yhteensulautumisen tuloksena, kun tietty kulttuuripiiri on tarvinnut yhteisen käyttökielen. Pohjoiset indoeurooppalaisen kielikunnan haarat ovat saman teorian mukaisesti syntyneet joitakin vuosituhansia myöhemmin uralilaisen ja indoeurooppalaisen lingua francan yhteensulautumisen tuloksena.

Viimeksi esitetty käsitys uralilaisen kantakielen synnystä on itse asiassa suurelta osin sysännyt liikkeelle koko tämänhetkisen vilkkaan keskustelun suomalaisten ja kielisukulaistemme alkuperästä. Siksi onkin syytä tarkastella, missä määrin oletus on realistinen, ja mitä asioita se selittää paremmin kuin suppeaa alkukotia olettava selitys.

Periaatteellisella tasolla on syytä pohtia, miten realistinen kuva lingua francasta muinaiskielten levinneisyyteen liittyvänä ilmiönä on. Onko meillä nykykielten pohjalta ylimalkaan minkäänlaisia viitteitä siihen suuntaan, että tiettyä kulttuuripiirrettä edustavat kansat laajalla alueella muodostaisivat uuden yhteisen luonnollisen kielen. Mallin perusteet eivät ole selvät: jos kyseessä on aito lingua franca, se edellyttää, että sitä puhuvat ihmiset käyttävät äidinkielenään jotakin muuta kieltä. Jos tällainen lingua franca saa tarpeeksi vahvan aseman, voidaan tietysti olettaa sen vähittäistä periytymistä seuraaville

sukupolville myös äidinkielenä. Kyseessä on tällöin pidginisoituminen ja kreolistuminen. Olennainen osa tätä erityisesti Kalevi Wiikin kannattamaa mallia on se, että uralilaisella kantakielellä olisi ollut huomattava fonologinen, äänteellinen vaikutus pohjoisiin indoeurooppalaisiin kieliin joskus hyvin kaukaisessa muinaisuudessa. Kuitenkin edellä mainitut suomalais-ugrilaisille kielille yhteiset ra-kennepiirteet viittaavat kiistatta siihen, että kantakielen ydin on ollut yhtenäinen, suppea kielimuoto. Sen syntyminen kontaktien kautta ja niin suunnattoman laajalla alueella kuin kyseinen malli edellyttää, tuntuu äärimmäisen epätodennäköiseltä.

Tukea ja todistusaineistoa on haettu paitsi kielitieteen myös muiden menneisyyttämme tutkivien tieteidenalojen piiristä, ja *lingua francaa* on perusteltu nojautumalla sekä genetiikkaan että niihin arkeologeihin, jotka yhdistävät Euroopan varhaisen maanviljelyksen indoeurooppalaiseen kielimuotoon. Arkeologian kannalta on syytä aina muistaa vanha totuus, että löydökset eivät todista mitään esineiden käyttäjien ja kulttuuripiirteiden kannattajien kielellisestä todellisuudesta. Laajempi yksimielisyys arkeologien piirissä vallitsee pikemminkin siitä, että indoeurooppalaisen kielimuodon saapuminen Eurooppaan ei voi olla missään tapauksessa niin vanha ilmiö kuin maanviljelys. Maanviljelyksen alkamisesta on puolestaan kielitieteelläkin, erityisesti sanastohistorialla, sanansa sanottavana.

Kontaktiteorian ja oletuksen kahdesta muinaiseurooppalaisesta *lingua francasta* on toivottu selittävän aikaisempia olettamuksia paremmin myös sen, miksi suomalaiset ja pohjoiset indoeurooppalaiset ovat toisilleen geneettisesti niin läheisiä, vaikka kielet eivät ole toistensa sukulaisia. Tämän ilmiön selittämiseen voidaan katsoa riittävän vallan hyvin tieto siitä, että kieleemme on virrannut lainasanoja indoeurooppalaiselta taholta vuosituhansien ajan, mikä jo sinänsä todistaa jatkuvasta naapuruudesta ja kanssakäymisestä. Mitään muuta varsinaista ongelmaa suomalaisten alkuperässä ei nähdäkseni olekaan. Visainen tieteellinen ongelma on sen sijaan saamelaisten geneettinen alkuperä: saamelaisten geeniperimä poikkeaa huomattavasti niin suomalaisten kuin muidenkin euroopan väestöjen geeniperimästä, joten saamelaiset näyttäisivät sikäli varsinaisesti edustavan eurooppalaista muinaispopulaatiota. Mutta näidenkin tulosten tulkinnasta vallitsee vielä erimielisyyksiä.

Lainasanoista

Kantakielioletukset ja sukupuumallit perustuvat suurelta osin siihen osaan kielestä, joka on vanhaa ja omaperäistä. Merkittävimpiä (väli)kantakielten todistuskappaleita ovat äänteelliset ja kielen rakenteeseen liittyvät innovaatiot. Mitä kielen alkuperästä voi sitten kertoa se osa, joka on muualta omaksuttua? Tällaistaahan on eritoten sanastossa.

Suomalais-ugrilaisten kielten lainasanatutkimus on mullistunut viime vuosikymmeninä ja ollut osaltaan vaikuttamassa sukupuuajattelusta luopumiseen. Lainasanojen ikäkriteerit, äänneasu ja levikki eivät enää sovi kaikilta osiltaan yhteen vanhojen käsitysten kanssa. Tämä on pakottanut oletamaan suomen kielen esivaiheissa aivan uudenlaisia lainasanakerrostumia siihen verrattuna, mitä vielä pari vuosikymmentä sitten opetettiin. Valtaosan näistä uusista lainaetymologioista samoin kuin uusien lainojen kerrostumat on esittänyt eri yhteyksissä Jorma Koivulehto. Olennaisimmat uudet tutkimustulokset pähkinänkuoressa ovat seuraavanlaisia:

Indoeurooppalaisia lainoja on omaksuttu jo urali-laiseen kantakieleen (*nimi*, *vesi*, *nainen* (unkarin *nő*), *myydä*, *punoa*, *pura*, viron *möskma* 'pestä' (= unk. *mos*), *pelätä*)', näistä harvat ovat etymologioina aivan kiistattomia, mutta kokonaisuutena kerrostuman olemassaolo on kuitenkin faktinen. Suomalais-ugrilaisen kantakielen ja alkukodin kannalta tämä merkitsee sitä, että indoeurooppalaisten ja suomalais-ugrilaisten väliset kontaktit on syytä ajoittaa jo molempien kielikuntien varhaisimpien kantakielivaiheiden aikaan. Ei siis ole enää syytä olettaa, että suomalais-ugrilaiset olisivat tavanneet indoeurooppalaisia vasta siinä vaiheessa, kun samojedihaara oli kantakielestä jo eronnut.

Myös samojedikielistä puuttuvia, mutta suomalais-ugrilaisella puolella laajalevikkisiä lainasanoja on koko joukko, ja nimenomaan sellaisia, jotka näyttäisivät äännerakenteensa puolesta kuvastavan indo-eurooppalaisen kantakielen tasoa (*ajaa*, *kulkea*, *salko*, *soutaa*, *saada*, *tehdä*, *tuoda*, *vetää*, *ostaa* - sen kantasana **wosa* 'kauppatavara'). Niissä on havaittavissa mm. indoeurooppalaiseen kantakieleen rekonstruoitujen laryngaaliäänteiden heijastumia.

Suppea-alaisiakin saman ikäisiä lainoja on esitetty. Nämä ovat

levikiltään suomalais-volgalaisia (huomaa, että tätä tasoa ei kantakielenä enää ole sen enempää kampa- kuin pensasmallissakaan) tai vielä suppeampia; *ihminen, kasvaa, kehrä, kesä, lehti, pestä, vene, kasa, kokea*. Monet näistäkin etymologioista ovat epävarmoja, mutta määrän lisääntyessä tutkimuksen edistymisen myötä koko kerrostuman olemassaolo alkaa vaikuttaa yhä varmemmalta.

Laajalevikkiset arjalaiset lainat (*ajaa, juoda, kota, mesi, ora, oras, orpo, porsas, sarvi, sata, suka, viha*) on iältään seuraava, samoin vanhastaan tunnettu kerrostuma, joka on vain määrällisesti jonkin verran lisääntynyt. Varmimmat tapaukset ovat jo kauan aikaa olleet ns. varmaa tutkimustietoa. Näiden lisäksi viime aikoina on esitetty lukuisia joukko arjalaisia ja kantairanilaisia lainoja, joita tavataan vain itämerensuomessa ja saamessa (suomessa esim. *aisa, aivan, kehrä, marras, sammas, suoda, taivas*).

Suomenlahden alueen esihistorian uudellenarvioinnissa tärkeitä havaintoja on ollut länteen viittaavien kontaktien korkea ikä. Esigermaanisiet (*itää, lehti, kasa, kaski, kostaa, länsi, pahtaa, sanki*) ja mahdollisesti myös esibalttilaiset lainat ovat tukeneet käsitystä asutuksen jatkuvuudesta Suomen alueella. Näillekin lainoille on tyypillistä, että ne ovat äänneasultaan hyvin vanhakantaisia, ts. niissä näkyy heijastumia vielä indoeurooppalaisen kantakielen äännerakenteesta. Levikiltään ne ovat kuitenkin indoeurooppalaisella taholla läntisiä (luoteisia).

Lainakerrostumien uudistuminen ja lainamäärien lisääntyminen perustuu siis tärkeisiin tutkimus-menetelmien uudistuksiin. Vanhimpien lainasanojen jäljittämiseksi on otettu käyttöön metodi, jossa verrataan eri kantakielitasojen rekonstruktioita toisiinsa. Kun näiden rekonstruktioiden väliltä on löydetty äännevastaavuuksia, sanat voidaan rinnastaa toisiinsa. Äännevastaavuudet eivät silti ole samanlaisia kuin omaperäisissä sanoissa, eikä kaikkein vanhimpien sanaparien taustalta voida löytää yhteisiä kehityslinjoja. Kyse on siis nimenomaan lainattaessa tapahtuneista äännesubstituutioista eikä ikivanhasta yhteisestä sanastosta.

Lainasanoja tutkittaessa ollaan kuitenkin siinä tilanteessa, että mitä kauemmas ajassa mennään taaksepäin, sitä teoreettisempiin ja hypoteettisempiin rekonstruktioihin joudutaan turvautumaan. Se tekee oletukset aina jonkin verran epävarmoiksi. Lainasanoja

arvioitaessa on perinteisesti nojaututtu äännerakenteen ja sanojen merkityksen vastaavuuksiin, mutta muitakin seikkoja on syytä ottaa huomioon. Esimerkiksi lainaamisen yleiset lainanalaisuudet: millaista on sanasto, jota lainataan, ja miksi lainataan.

Kielikontakteissa on usein kyse samalla kulttuurikontakteista, ja kansat omaksuvat toisiltaan sanoja samalla kun he tutustuvat teknisiin uudennoksiin, työmenetelmiin, hyötykasveihin jne. Sanoja kielestä toiseen lainattaessa korostuu lisäksi se yleisemminkin kielen sanastolle ominainen piirre, että lamojen joukossa on substantiiveja huomattavan suuri osa verrattuna muihin sanaluokkiin. Sanaston määrä kasvaa helpoimmin sillä alueella, missä uudet konkreettiset esineet tarvitsevat nimiä.

Päätelmiä

Jos palataan vielä kerran kysymykseen nykyisten suomalais-ugrilaiden kielten kantakielistä ja niiden mahdollisesti jollekin maantieteelliselle alueelle sijoitettavista alkukodeista, voidaan tarkastella sitä, mitä lainasanakerrostumat näyttäisivät osoittavan laajan vs. suppean alkukodin oletuksesta. Voidaan pitää jokseenkin varmana sitä, että uralilaiseen kantakieleen ajoittuu kiistaton indoeurooppalaisesta kantakielestä saatu lainasanakerrostuma, jonka leviäminen laajalla alueella puhuttuihin *lingua franca* -murteisiin ei tunnu mahdolliselta. Esimerkiksi edellä mainittujen sanaesimerkkien, suomen sanojen *myydä*, *nimi*, *pelätä*, *punoa*, *pura* 'talta' ja *vesi* sukukielissä tavattavat vastinesarjat ovat täsmälleen äännelakien mukaisia, ts. ne palautuvat selvästi yhtenäiseen uralilaiseen kantakieleen, josta myös nykyiset samojedikielet periytyvät. Kaikille on löydettävissä indoeurooppalaisesta kantakielestä lainaoriginaali. Samojedikielistä puuttuvia mutta muuten laajalevikkisiä indoeurooppalaisia lainasanoja suomalais-ugrilaisissa kielissä on jo huomattavasti enemmän.

Asko Parpolan (ks. artikkelia tässä kirjassa) mukaan voidaan indoeurooppalaisen kantakielen hajoamisesta esittää kielikunnan sisäisten vertailujen ja arkeologian keinoin tarkempia arveluja myös absoluuttisesta kronologiasta. Keskeistä osaa tässä näyttelevät vaunuteknologian kehittyminen ja siihen liittyvä termistö, joiden perus-

teella indoeurooppalaisen kantakielen hajoaminen voidaan luotettavasti ajoittaa. Arkeologiset seikat osoittavat, että vaunuteknologia on syntynyt ilmeisesti Mesopotamiassa noin 3600 eKr. ja levinnyt sieltä nopeasti laajoille alueille. Mullistavalla kevyellä puolapyörällä on indoeurooppalaiseen kantakieleen palautettava nimi (*k^wek^wlo-*), jonka jatkajia ovat kreikan *kyklos*, ruotsin *hjul*, englannin *wheel* sekä idempänä sanskritin *cakrá-*. Myös muita kevyen puolapyöräisen vaunun osien nimiä on palautettu indoeur. kantakieleen. Pyörän keksiminen ja sitä merkitsevä yhteinen sana antaa indoeurooppalaiselle kantakielelle aikarajan, jota ennen kantakieli ei ole voinut hajota; se on tuo mainittu 3600 eKr. Tästä syystä ei eurooppalaista maanviljelystäkään, joka on alkanut levitä jo 7000-6000 eKr., voida yhdistää indoeurooppalaiseen kielimuotoon. Tällä hetkellä laajimmin hyväksytty indoeurooppalaisen kantakielen alkukodin sijoituspaikka on Mustanmeren pohjoispuolinen alue, jonka ns. khalkoliittisiin kulttuureihin kanta-kielivaihe voidaan yhdistää. Koska indoeurooppalaisella kantakielellä on ollut selvästi kosketuksia suomalais-ugrilaisiin, on viimeksi mainittujen alkukoti sijoitettava näiden kulttuurien läheisyyteen, ja varsin luonnollinen ratkaisu tässä tapauksessa on vanha kunnon Volgan mutka. Tuolla seuduin olisi siis uralilaisen kantakielen yhtenäinen alue noin 4000 eKr.

Suomen kielen alkuperästä todettiin Tvärminnen seminaarin jälkeen v. 1980, että kielellä on »juuret idässä, lehvät lännessä». Vertaus on edelleen pätevä: juuret ovat tukevasti idässä, ainakin sillä perusteella, että lähes kaikkia suomen sukukieliä puhutaan meidän itäpuolellamme. Kielellisiä juuria edustavat kieliopin perusrakenne ja ydinsanasto. Läntinen lehvästö on vuosien mittaan tuuhentunut, eikä tämä kehitys näytä laantumisen merkkejä. Paitsi, että uutta eurooppalaista sanastoa tulee kieleemme jatkuvasti lisää, lehvästö kasvaa nimenomaan tutkimuksen kautta; myös tyvipäässä olevat varhaiset indoeurooppalaiset läntiset lehvät tuuhentuvat.

Kirjallisuus

Aminoff, Torsten 1873; Lyhyt lisäys itäisten Suomensukuisten kansain historiaan ennen heidän joutumistaan Venäjän vallan alle. - Koitan Savo-karjalaisen osakunnan albumi II. Helsinki.

- Honti, Laszlo 1998: Ugrilainen kantakieli - erheellinen vai reaalinen hypoteesi? Oekeeta asijoo. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen*. SUST 228. 176-187.
- Häkkinen, Kaisa 1984a: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisten kielten etymologisen tutkimuksen periaatteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 1984b: Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen?
- Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen. - *Ural-Altaische Jarbücher*. Neue Folge 4. 1-24.
- Kallio, Petri, Koivulehto, Jorma, Parpola, Asko 1997: Perusteeton hypoteesi. *Tieteessä tapahtuu* 8/1997.
- Koivulehto, Jorma 1988: Idg. Laryngale und die finnisch-ugrische Evidenz.
— In: Alfred Bammesberger (toim.): *Die Laryngalthorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems*. Heidelberg. 281-297.
- Koivulehto, Jorma 1991: Uralische Evidenz für die Laryngalthorie. *SbÖAVV* 566. Wien.
- Koivulehto, Jorma 1994: Indogermanisch-Uralisch. Lehnbeziehungen oder (auch) Urverwandtschaft? - In: Bopp-symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin. Akten der Konferenz vom 24.-26.3.1992 aus Anlass von Franz Bopps zweihundertjährigem Geburtstag am 14.9.1991. Heidelberg 1994.
- Koivulehto, Jorma 1995: Itämerensuomen ja saamen suhde indoeurooppalaisten lainojen valossa. *Suomalais-Ugrilainen Seura* 15.9.1995. Moniste.
- Koivulehto, Jorma 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. - *Pohjan poluilla*. 207-236.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 370. Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1991: Uralin tällä ja tuolla puolen.- Johanna Laakso (toim.): *Uralilaiset kansat*. Tietoa suomen sukukielistä ja niiden puhujista. Helsinki /Juva.
- Ojansuu, Heikki 1907: Suomen suvun esihistoriaa. - *Oma maa* I. Porvoo.
- Parpola, Asko 1999: Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielellisen ja arkeologisen aineiston perusteella. - *Pohjan poluilla*. 180-206.
- Pohjan poluilla = Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla*. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Ravila, Paavo 1949: Suomen suku ja Suomen kansa. - *Suomen historian käsikirja* I. Porvoo.
- Salminen, Tapani 1999: Euroopan kielet muinoin ja nykyisin. - *Pohjan poluilla*. 13-26.

ULLA-MAIJA KULONEN

Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric and Permic. - Denis Sinor (ed.), The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences. Leiden/New York / København / Köln. 478-554.

Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä.-Pohjan poluilla. 69-90.

Wiik, Kalevi 1999: Pohjois-Euroopan indoeurooppalaisten kielten suomalaisugrilainen substraatti. - Pohjan poluilla. 37-52.